

Charles Kalkhoven: Horen, zien en dan schrijven¹

A. van Dijk & M. Delcour, *Horen, zien en dan schrijven*. Leerplan Nederlands analfabete nieuwkomers in het voortgezet onderwijs. Rotterdam, Partners Training & Innovatie, 1998. ISBN 90-75074-83-2, f 65.

Het laatste decennium is er veel verbeterd in de opvang van nieuwkomers in het voortgezet onderwijs, zo stellen Aartje van Dijk en Merlijn Jacobs, verbonden aan opvangprojecten in Rotterdam, in een interview in *Het Onderwijsblad* van juni 1999. Er zijn vaak gespecialiseerde opvanggroepen gevormd, er zijn deugdelijke methodes verschenen, de deskundigheid op scholen is toegenomen en de aansluiting op het reguliere onderwijs is beter geregeld. Het Rotterdamse STER-Project heeft een leerplan NT2 voor de eerste opvang ontwikkeld, dat echter te algemeen bleek voor analfabete leerlingen. Daar is nu een specifiek leerplan voor de opvang van analfabete nieuwkomers aan toegevoegd.

Men neme ...

Horen, zien en dan schrijven is een plan geworden dat bol staat van ideeën, voorstellen en suggesties die de ingrediënten vormen waarmee scholen hun eigen opvangprogramma kunnen samenstellen. De receptuur laat de nodige keuzes en aanpassingen aan de eigen situatie open; alle *Chefs de cuisine* op school – coördinatoren, leraren Nederlands, mentoren, intake- en directieleden – kunnen met het plan in de hand een aan de eigen smaak aangepast menu op tafel zetten. In het plan is heel duidelijk aangegeven welke passage voor welke van deze lezers vooral relevant is, zodat

niet ieder het vrij omvangrijke plan in totaliteit hoeft te lezen (zie afbeelding 1).

Het plan richt zich op de alfabetisering in het Nederlands als tweede taal; de auteurs verstaan hieronder niet alleen het verwerven van schriftelijke taalvaardigheden, maar vinden dat ook woordenschatverwerving en het thuis raken in het leren op school, kernactiviteiten binnen een alfabetiseringstraject dienen te zijn. Een dergelijk uitgangspunt getuigt van een goede binding met de praktijk op eersteopvangscholen.

Wie is de 'echte' analfabeet?

De groep analfabete leerlingen is heterogeen. In *Horen, zien en dan schrijven* onderscheiden de auteurs ten minste drie typen analfabeten:

- de 'echte' analfabeten, die noch in hun eigen taal, noch in het Nederlands kunnen lezen en schrijven en geen enkele schoolervaring hebben;
- de leerlingen die enige vorm van onderwijs gehad hebben, maar het elementaire lees- en schrijfsproces maar heel minimaal beheersen;
- de 'andersalfabeten': zij die kunnen lezen en schrijven in een ander schrift dan het Latijnse.

Wanneer een leerling op school wordt ingeschreven, bepaalt de intaker door middel van een doorvraagprocedure, die erg veel lijkt op de vraagstelling die leidt tot de juiste tariefgroepindeling op het belastingaangifteformulier ('zo ja, ga door naar vraag 4'), of de leerling analfabeet is en als welk type zij of hij te karakteriseren is. De bedoeling is om daarna de leerling te plaatsen in een groep waar het beste onderwijs, afgestemd op het profiel van de desbetreffende leerling, gerealiseerd kan worden.

Een aparte opvanggroep?

De auteurs houden in verschillende hoofdstukken een warm pleidooi voor aparte opvanggroepen voor analfabeten, die immers een specifieke onderwijsbehoefte hebben: een aparte klas voor analfabeten is noodzakelijk (p. 120). Een uitgangspunt waarvoor natuurlijk veel te zeggen is, maar als de auteurs vervolgens aangeven dat dit leerplan daarom alleen is geschreven voor analfabeten die apart

10 ORGANISATIE VAN HET ALFABETISERINGSTRAJECT

lezer	onderwerp	bladzijde
scholen die een analfabeten- klas starten	10.3 Organisatie	118
	10.4 Invoering van de leerstoflijn alfabetisering	122
scholen die de leerlijn alfabe- tisering willen invoeren	10.4 invoering van de leerstoflijn alfabetisering	122
docent Nederlands	10.4 Invoering van de leerstoflijn alfabetisering	122
mentoren	10.4 Invoering van de leerstoflijn alfabetisering	122
inhoudelijk coördinator	10.3 Organisatie	118
	10.4 Invoering van de leerstoflijn alfabetisering	122
algemeen coördinator	10.3 Organisatie	118
	10.6 Verbreden van het draagvlak	125
intaker	10.3 Organisatie	118
leerlingbegeleider	10.3 Organisatie	118
directie	10.3 Organisatie	118
	10.4 Invoering van de leerstoflijn alfabetisering	122
	10.6 Verbreden van het draagvlak	125
schoolbestuur	10.3 Organisatie	118
	10.6 Verbreden van het draagvlak	125

Afbeelding 1: Organisatie van het alfabetiseringstraject.

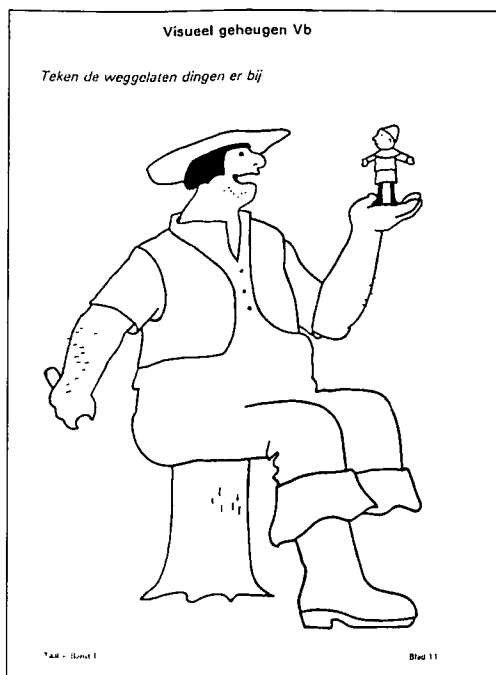
in een klas zijn georganiseerd, brengen zij een jammerlijke beperking aan. Blijkens het onderzoek van Carry van der Guchte en Korrie van Helvert (1998), komt de aparte analfabetengroep slechts sporadisch voor op de scholen die eerste opvang verzorgen: van de 106 docenten van Internationale Schakelklassen (ISK) die in 1998 aan dit onderzoek hebben meegewerkt, meldt slechts 3 procent uitsluitend niet-gealfabetiseerde leerlingen in de groep te hebben. Analfabeten hebben op de meeste scholen een plek gekregen temidden van wel-gealfabetiseerde nieuwkomers, wat, daar ben ik het mee eens, niet een gewenste situatie is, maar momenteel wel een reële. De auteurs hebben steun gehad aan praktijkervaringen op drie, grote scholengemeenschappen met ruime opvangvoorzieningen. Misschien hadden zij de praktijk op de

doorsnee ISK ook eens moeten gaan bekijken, waar het aantal analfabete leerlingen het niet toelaat om ideale groepeeringsvormen te kiezen. Het is jammer dat de concrete praktijkvoorstellen in *Horen, zien en dan schrijven* zo weinig op deze groep scholen zijn toegesneden.

Leerstoflijnen

Horen, zien en dan schrijven presenteert overzichtelijke leerstoflijnen voor het onderwijs in het Nederlands als tweede taal waarmee men de inhoud van het programma in de alfabetisatiegroep vorm kan geven. Het gaat om een ordening van vaardigheden en leermiddelen ten behoeve van de mondelinge taal en woordenschat, lezen, schrijven en het ingroeien in algemene vaardigheden die je

Voorbeeld van een oefening voor het visueel geheugen:

Afbeelding 2: Voorbeeld van een oefening uit de voorfase.

nodig hebt om te kunnen leren in een schoolsituatie. In de leerstoflijn is een onderscheid aangebracht naar drie fasen:

- De *voorfase* van acht weken waarin leerlingen worden voorbereid op het leren lezen en schrijven;
- De *alfafase* (die tweeëntwintig weken duurt) waarin het eigenlijke leren lezen en schrijven plaatsvindt;
- De *vervolgfase* (tien weken), de fase die voorbereidt op de overstap naar een eerste opvanggroep voor geletterden.

Voorfase en alfafase

Deze leerstoflijnen vormen de kern van de publicatie en worden in verschillende hoofdstukken verder uitgewerkt. De inhoud is met name in hoofdstuk 6 ('Leren lezen en schrijven in de voorfase en de alfafase') en hoofdstuk 7 ('Werken aan woordenschat in de voorfase') beschreven. Wat opvalt in deze hoofdstukken, is dat de auteurs een wat starre

scheidslijn aanbrengen tussen de voorfase en de alfafase. De voorfase is nodig als voorbereiding op het aanvankelijk lees- en schrijfproces: de *leesvoorwaarden* en de *fijne motoriek* moeten afzonderlijk getraind worden, voordat met het eigenlijke lezen en schrijven begonnen kan worden (zie afbeelding 2). De auteurs trekken een parallel met Nederlandstalige kleuters, geven aan dat deze vergelijking mank gaat, melden bovendien dat men op basis van onderzoek is teruggekomen van de opvatting dat voorwaardentraining bij kleuters effectvol is, maar kiezen op basis van praktijkervaringen (leerlingen die geen voorwaardentraining gevolgd hadden, bleken later, na de alfabetisatie, weinig vooruitgang meer te boeken) toch voor het vooraf oefenen van deelvaardigheden bij de analfabete twaalf- tot zestienjarigen.

Mondelinge taal moet ook een belangrijke plaats krijgen in de voorfase: de leerlingen moeten de instructie die gegeven wordt bij het lees- en schrijfonderricht kunnen begrijp-

pen en zij moeten beschikken over voldoende woordenschat om datgene wat zij later leren lezen, te kunnen begrijpen.

Ik vind dat hier twee keer een kunstmatige cesuur wordt aangebracht: het is beter om niet acht weken lang alleen met voorbereidende activiteiten bezig te zijn, maar de deelvaardigheden van het proces van aanvankelijk lezen en schrijven (zoals auditieve en visuele discriminatie, auditief geheugen, ruimtelijke oriëntatie) meer te integreren in het lees- en schrijfonderwijs zelf. Ook het aanbrenge van 'een basiswoordenschat om te kunnen begrijpen wat je leest of schrijft' (p. 75) vóórdat je met het formele aanvankelijk lezen en schrijven mag beginnen, lijkt mij wat gekunsteld. De auteurs wekken te veel de indruk dat leerlingen met het aanbieden van een hoeveelheid concrete woorden kunnen worden klaargestoomd voor de start van het leesonderwijs. Het verdient ook hier de voorkeur om de uitbreiding van de woordenschat meer te koppelen aan het leren van de schriftelijke taalvaardigheden, waarbij heel goed volgens een van de didactische principes van het NT2-onderwijs, het mondelinge vooraf kan gaan aan het schriftelijke. Kortom, het lijkt mij beter om eerder te beginnen met het proces van alfabetisering, en mondelinge taal en oefening van de deelvaardigheden daarin te integreren. Ik denk dat je dan ook meer tegemoet komt aan de motivatie van de leerlingen; veel analfabete leerlingen, en dat is ook een ervaring uit de praktijk, willen immers snel beginnen met lezen en schrijven. En het valt bovendien niet te ontkennen dat bij de wat oudere leerlingen de tijd ook dringt!

Los van deze opmerkingen zijn de inhoudelijke hoofdstukken overigens zeker de moeite waard. Er zijn veel praktische aanwijzingen te vinden die docenten kunnen helpen om vorm te geven aan de taaldidactiek in de alfabetisering. Ik vermoed dat de concrete handreikingen bij het aanvankelijk lezen en technisch schrijven welkom zullen zijn bij leraren in het voortgezet onderwijs, omdat die doorgaans minder in aanraking komen met deze basale taalvaardigheden. Ook het hoofdstuk over de leermiddelen is helder en bruikbaar; op basis van de beschrijvingen is

het heel goed mogelijk om lesmateriaal te kiezen.

Toetsing

Hetzelfde geldt voor het hoofdstuk over toetsing en registratie: praktisch en overzichtelijk. De auteurs bespreken verschillende, zowel methodegebonden als leerstofonafhankelijke toetsen. Deze toetsen zijn in een *toetskalender* geplaatst, waarbij doel en functie van elke toets is aangegeven.

Toetsen zijn evaluatie-instrumenten die om drie redenen worden ingezet, zo zeggen de auteurs: allereerst om vorderingen van leerlingen te noteren en te signaleren of er stagnatie optreedt, vervolgens om te rapporteren naar de vervolggroep en op de derde plaats om de kwaliteit van het eigen onderwijsprogramma te meten. De eerste twee functies krijgen volop aandacht, over de derde lezen we niets terug.

Organisatie

De organisatie van (de) onderwijs(-leerprocessen) komt in verschillende hoofdstukken terug. Het microniveau (de lesgroep) vinden we in hoofdstuk 3, dat handelt over het omgaan met heterogene leerlinggroepen. Vooral omdat leerlingen gedurende het schooljaar instromen, is een gedifferentieerde aanpak nodig. We treffen bruikbare voorbeelden aan om in een lesopbouw leerkrachtgebonden en leerkracht-vrije momenten af te wisselen. Terwijl de leraar instructie geeft aan een subgroep, is de rest van de groep zelfstandig aan het werk; na enige tijd worden deze activiteiten omgedraaid.

De auteurs gaan uit van drie situaties waarin differentiatie nodig is:

- in de alfabetisatiegroep is een voorfasegroep en een alfafasegroep;
- leerlingen werken in drie groepen: voorfase, alfafase en vervolgfase;
- binnen één fase is er sprake van drie niveaus.

Helaas is de werkelijkheid nog weerbarstiger: ik kan me voorstellen dat er binnen een alfabetisatiegroep zoveel individuele verschillen of niveaus aanwezig zijn dat je er niet bent met een differentiatiemodel dat gericht is op drie niveaus. Daarnaast zijn er naar alle waar-

schijnlijkheid ook leerlingen met moeilijkheden op het sociaal-emotionele vlak, met concentratie- en aandachtsproblemen, met een laag werktempo, met een algemeen-cognitieve achterstand of met gedragsproblemen. Deze 'zorgleerlingen' zoals Tetsje Oelen (1999) ze beschrijft, zullen ook allemaal speciale aandacht en begeleiding vragen. Een verdergaande individualisering in instructie en leerstofverwerking zal in de toekomst uitgewerkt moeten worden. Hierbij zijn natuurlijk ook passende leermiddelen nodig (soft-ware!).

Op mesoniveau (de schoolorganisatie) moet mij allereerst van het hart dat Engels en/of Frans niet in de lessentabel zijn opgenomen. In navolging van een van de aanbevelingen van Van der Guchte & Van Helvert (1998) zou ik Engels of Frans wél inroosteren in de opvangperiode. Leerlingen die al in enige mate met een van deze talen vertrouwd zijn, kunnen zo worden aangesproken op hun competentie, op iets wat zij al wél kunnen, wat zal bijdragen aan hun motivatie om te leren.

Nederlands of NT2 is niet het enige vak dat gegeven wordt; bij de bespreking van de lessentabel wordt het belang van de samenhang met andere vakken verduidelijkt en vindt men een beschrijving van hoe die samenhang gestalte kan krijgen in de praktijk. Hoofdstuk 10 gaat over de totale organisatie van het alfabetiseringstraject op school; voor iedere betrokken functionaris is overzichtelijk aangegeven welke taken en verantwoordelijkheden er liggen. Een prima bruikbaar geheel bij de invoering van een leerplan voor analfabete nieuwkomers.

Gehoord, gezien en dan geschreven

Horen, zien en dan schrijven is een praktische, overzichtelijke en bruikbare publicatie, en dat stond de auteurs ook voor ogen. Mijn belangrijkste kanttekeningen zijn samen te vatten in twee punten:

- Wanneer de auteurs zich bij de uitwerking van dit leerplan alleen richten op aparte analfabetengroepen, houden ze teveel vast aan nobele principes en gaan ze voorbij aan de werkelijkheid; op veruit de meeste scholen zijn analfabeten noodgedwongen opgenomen

in groepen waar voornamelijk gealfabetiseerde leerlingen zitten en docenten en beleidsmakers op deze scholen zullen de voorstellen en suggesties uit *Horen, zien en dan schrijven* behoorlijk moeten aanpassen aan hun situatie.

- Ik geloof niet in een lineair voorwaardelijk denken in de zin van eerst de lees- en schrijfvoorwaarden oefenen en een bepaalde woordenschat aanbrengen en daarna pas beginnen met het formele lees- en schrijfonderwijs. Mondelinge taalverwerving en het zich eigen maken van bepaalde deelvaardigheden dienen gekoppeld te worden aan de alfabetisering.

Noot en literatuur

- 1 Dit artikel zal ook geplaatst worden in *Alfa-nieuws, bulletin voor docenten in de alfabetisering*

Atsma, M., 'Opvang nieuwkomers verbeterd, maar nog niet ideaal' in: *Het Onderwijsblad*, nr. 13, 1999.

Guchte, C. van der & K. van Helvert, *NT2-onderwijs aan asielzoekerskinderen; knelpunten en aanbevelingen*. Tilburg, Faculteit der Letteren KUB, 1998.

Oelen, T., 'Zorgleerlingen in de eerste opvang: ons een zorg?!' in: *Moer*, 1999•2, blz. 61-71.

Ster-project, *Een leerplan Nederlands als tweede taal voor de eerste opvang voortgezet onderwijs*. Rotterdam, Het Projectbureau, z.j.